

Zadar 1918.

Katalog izložbe

Zadar, 2018.

Zadar 1918.

Autor / Ante Gverić

Katalog izložbe

Zadar, 2018.

Katalog izložbe „Zadar 1918.“

Izdavač i organizator izložbe / Državni arhiv u Zadru

Za izdavača / Ante Gverić

Autor izložbe i kataloga / Ante Gverić

Postav izložbe / Jurica Badžoka, Karolina Ražov, Milenka Rogić

Grafičko oblikovanje / kuna zlatica

Grafičko oblikovanje izložaka / Tomislav Vrsaljko

Tisak / Kerschoffset

Naklada / 200

Sva prava pridržana.
Listopad 2018.

Izložba je priređena u prigodi stogodišnjice
završetka Prvoga svjetskog rata.

Postav izložbe / Izložbena dvorana Državnog
arhiva u Zadru, 5. – 30. studenoga 2018.

ISBN / 978-953-7434-29-8

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Znanstvene knjižnice u
Zadru pod brojem 151119005

Na naslovnici / Parobrod „Afrika“ dovozi austro-ugarske vojnike u grad 10. studenoga 1918. u 10 sati
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Na koncu Prvoga svjetskog rata Dalmacija se našla na strani ratnih gubitnika sa zanemarivom političkom infrastrukturom i nejakim nacionalnim kapitalom koji bi jamčili ikakvu ozbiljniju poziciju na poslijeratnoj političkoj i diplomatskoj sceni. Voljom i silom jakih svjetskih sila, ratnih pobjednika, Zadar na koncu Velikoga rata biva neprirodno pripojen susjednoj, prekomorskoj zemlji. Zadar nije ostvario nacionalnu integraciju – ma kakva ona bila – kao ostali hrvatski krajevi u monarhističkoj Jugoslaviji s kojima bi dijelio zajedničku nacionalnu sudbinu. Naprotiv, godina 1918. za Zadar je značila ne samo naglu i strmoglavu, svekoliku detronizaciju u Dalmaciji već i žarišnu točku koja će biti uzrokom mnogih njegovih turbulencija i katastrofa kroz 20. stoljeće.

Novoformirana Narodna garda prolazi gradom 31. listopada 1918. u 12.30 sati.
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Paljenje spomenika austro-ugarskoj ratnoj mornarici „Zaštitna lagja okovana“ na Novoj obali
31. listopada 1918. u 13 sati. Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

„Zadarska 1918.“

Stogodišnjicu završetka Prvoga svjetskog rata Zadar bi mogao obilježavati ne (samo) kao kraj jednoga teškog ratnog razdoblja, već štoviše, kao početak povijesnoga razdoblja koje je za grad značilo dekadenciju na gotovo svima razinama društvene stvarnosti.

Miris baruta nije se za vrijeme rata osjetio u Zadru i grad nije nimalo stradao, kako će se to dogoditi u sljedećem svjetskom sukobu dvadesetak godina kasnije. Međutim, mnogi su hrvatski mladići iz svih krajeva Dalmacije poginuli diljem bojišnica, čineći tako onu nesretnu brojku od gotovo dvjesta tisuća Hrvata koji su dali živote za Habsburšku Monarhiju. K tomu treba još dodati i nemali broj onih koji su se vratili kućama, ali ranjeni ili trajno nesposobni za zdrav i normalan život. Osim njih u ratnom se sukobu našla i nekolicina od ona tri postotka dalmatinskih Talijana, ali na suprotnoj strani – kao dobrovoljci među vojskom Italije nakon njezina priklanjanja silama Antante. Premda Dalmacija nije bila izravno zahvaćena ratnim borbama, posljedica mobilizacije i općenito ratnoga stanja bila je golema neimaština i nerijetko glad koja je zahvaćala kako ruralna tako i urbana područja.

To je, dakle, ratna bilanca Zadra i Dalmacije. Poratna, pak, bilanca prve polovice stoljeća značit će za Zadar brzo i strmoglavo propadanje, bez premca u njegovoj višestoljetnoj prošlosti. Ne samo da je Zadar na koncu rata izgubio ulogu dalmatinskoga administrativnog i svekolikoga središta (što je bio stoljećima), nego je uskoro postao upravo tuđ u svojem vlastitom okruženju. Na poslijeratnim mirovnim konferencijama ratni su pobjednici krojili mnoge, pa i naše granice. Granice u Dalmaciji (i u Istri) odredile su se nakon gotovo dvije godine teških pregovora. Rezultat je bio jedan od možda najpogubnijih prijedloga koji se našao na pregovaračkom stolu: Rapalskim ugovorom (1920.) Zadar se našao pod suverenitetom strane i daleke države, stranac u vlastitoj kući, enklava u vlastitom etničkom tkivu. Takvo neprirodno političko stanje i uređenje, bez ikakve mogućnosti, prije svega ekonomske samoodrživosti, nije moglo opstati bez izvanrednih ekonomskih i poreznih olakšica središnjih vlasti u Rimu. Zarinut u veliku jugoslavensku državu, grad je na svim razinama živio potpunoma politiku talijanstva isključujući pritom svaku mogućnost hrvatske djelatnosti u svim sferama života. Posljedica toga bila je asimilacija ili iseljenje netalijanskoga stanovništva. Dvadeset godina Zadar je živio na neprirodnim i umjetnim političkim i kulturnim zasadama koje je omogućio upravo Rapalski ugovor.

Naposljetku, rapalsko rješenje jadranskoga pitanja za Mussolinijevu Italiju predstavljalo je diplomatski poraz u odnosu na odredbe Londonskoga ugovora (1915.). U tome su smislu Rimski ugovori (1941.) za službenu Italiju na određeni način značili ispravljanje „nepravde“ iz Rapalskoga ugovora i svojevrsno ostvarenje Londonskoga ugovora.

I konačno, vrhunac dekadencije Zadra započete 1918. (i formalno-pravno osnažene 1920. godine) bilo je njegovo uništavanje i spravljanje u savezničkim bombardiranjima 1943. i 1944. godine. U poratnim je godinama razaranje nastavljeno (ne)namjernim uništavanjem onih objekata koji su se mogli obnoviti: bilo da je bila riječ o ignoranciji bilo o mržnji prema onomu što je tobože podsjećalo na „talijanski Zadar“. Tako je gotovo u potpunosti nestao stari Zadar.

Nakon rata u strahu od komunističkoga režima talijansko stanovništvo napušta Zadar, a pristižu doseljenici kako iz zadarske okolice tako iz svih krajeva socijalističke Jugoslavije, različita nacionalnoga, vjerskoga i kulturološkoga porijekla. Premda je Zadar vraćen svomu prirodnom etničkom okruženju unutar Federativne Narodne Republike Jugoslavije, nastavlja se njegova dekadencija: u komunističkom režimu zadarsko hrvatsko domoljubno stanovništvo nema mogućnost slobodnoga i nesmetanoga izražavanja vlastitih političkih ideja, kako je to uostalom bilo i u drugim krajevima nedemokratske i neslobodoumne države.

Tek izlaskom SR Hrvatske iz SFR Jugoslavije Zadar je ponovno doživio euforične dane političkih sloboda i demokratskih mogućnosti kakve je nakratko doživio i onih nekoliko dana koncem listopada i početkom studenoga 1918., to jest od propasti Austro-Ugarske do talijanske okupacije. Međutim, to je razdoblje bilo tek nešto duljega vijeka od onoga iz 1918. godine: Zadru je predstojao težak rat, obrana i na koncu oslobođenje njegova užega i širega područja. Domovinski rat bio je cijena završetka njegova teškoga puta u 20. stoljeću. Tek s Domovinskim ratom Zadar je doživio potpunu političku i nacionalnu emancipaciju, onu za koju u jesen 1918. nije bilo mogućnosti.

Na koncu Prvoga svjetskog rata Dalmacija se našla na strani ratnih gubitnika sa zanemarivom političkom infrastrukturom i nejakim nacionalnim kapitalom koji bi jamčili ikakvu ozbiljniju poziciju na poslijeratnoj političkoj i diplomatskoj sceni. Voljom i silom jakih svjetskih sila, ratnih pobjednika, Zadar na koncu Velikoga rata biva neprirodno pripojen susjednoj, prekomorskoj zemlji. Zadar nije ostvario nacionalnu integraciju – ma kakva ona bila – kao ostali hrvatski krajevi u monarhističkoj Jugoslaviji s kojima bi dijelio zajedničku nacionalnu sudbinu. Naprotiv, godina 1918. za Zadar je značila ne samo naglu i strmoglavu, svekoliku detronizaciju u Dalmaciji već i žarišnu točku koja će biti uzrokom mnogih njegovih turbulencija i katastrofa kroz 20. stoljeće.

Dalmacija na kraju austrijske uprave

Kraljevina Dalmacija bila je jedna od sedamnaest austrijskih pokrajina. Prema zadnjem popisu stanovništva u Austro-Ugarskoj Monarhiji iz 1910. godine Dalmacija je imala 634 855 stanovnika (državljana), što ju je svrstavalo na deseto mjesto među pokrajinama u Monarhiji. U odnosu na prethodni popis (1900. godine) zabilježen je porast stanovnika od 8,7 %.

Nacionalnu strukturu Dalmacije u podacima iz popisa stanovništva moguće je iščitati iz rubrika „jezika općenja“ i vjerske pripadnosti jer se nacionalna pripadnost kao takva nije iskazivala. Taj se podatak razlikovao od popisa do popisa koji su provedeni svakih deset godina, upravo onako kako su se razlikovali trendovi u nacionalnim integracijama u Dalmaciji. Prema posljednjem austrijskom popisu provedenom 1910. godine u Dalmaciji je bilo 79,6 % Hrvata, 16,6 % Srba, 2,8 % Talijana, 0,5 %

Administrativni ustroj Dalmacije u doba druge austrijske uprave. HR-DAZD-383, Kartografska zbirka

Nijemaca i ukupno 0,5% Čeha, Poljaka, Rusina, Slovenaca, Rumunja i Mađara.

U Zadru su se nalazila sva upravna pokrajinska tijela. Najviše upravno tijelo bilo je Namjesništvo/Pokrajinska vlada koja se sastojala od 10 odjela. Posljednji namjesnik bio je Mario Attems.

Vrhovno predstavničko tijelo pokrajine bio je Dalmatinski sabor s 43 zastupnika izabrana na šestogodišnji mandat. U zadnjem sazivu Hrvatska stranka imala je 19 zastupnika, Stranka prava 8, Srpska stranka 7, Talijanska stranka 6, Hrvatska pučka napredna stranka jednoga zastupnika. U Saboru su se nalazila i dva mjesta za zastupnike po položaju (viriliste): za zadarskoga nadbiskupa i pravoslavnoga episkopa.

Izvršno tijelo Dalmatinskoga sabora bio je Zemaljski odbor. Posljednji predsjednik bio je Vicko Ivčević, dok su prisjednici bili Nikola Katnić, Jerko Machiedo, Ante Radić, Jerko Tommaseo, Vladimir Simić. Zemaljski odbor održao se cijelo vrijeme talijanske okupacije i čak nakon Rapalskoga ugovora, a ukinut je tek u kolovozu 1921.

Pokrajina je administrativno bila uređena u 14 kotarova: Benkovac, Dubrovnik, Hvar, Imotski, Knin, Korčula, Kotor, Makarska, Metković, Sinj, Split, Supetar (Brač), Šibenik i Zadar. Kotarove je činilo 86 općina.

Kotar Zadar obuhvaćao je općine Biograd, Nin, Novigrad, Pag, Rab, Sali, Silbu i Zadar. U zadarskom je kotaru godine 1910. bilo 84 113 stanovnika. Od toga 79,2 % Hrvata, 14 % Talijana, 5 % Srba te ukupno 1,8 % stanovnika ostalih nacionalnosti. Zanimljivo je istaknuti da je prirodni priraštaj u zadnjih deset godina iznosio gotovo 12 %, a da je u cijelom kotaru bilo 13 380 kućanstava (6,3 osoba po kući).

Općina Zadar obuhvaćala je mjesta Arbanasi, Bibinje, Biljane, Bokanjac, Galovac, Gorica, Debeljak, Kali, Kožino, Kukljica, Diklo, Lukoran, Murvica, Preko, Petrčane, Prkos, Smoković, Sukošan, Sutomišćica, Sestrunj, Škabrnja, Ugljan, Zemunik i grad Zadar.

Prema posljednjem popisu stanovništva iz 1910. godine u zadarskoj općini živjelo je 35 907 stanovnika. Prema nacionalnoj strukturi Hrvati su činili 59,3 %, Talijani 32,2 %, Srbi 6,5 %, Nijemci 1,3 % i ostali narodi 0,7 % stanovništva.

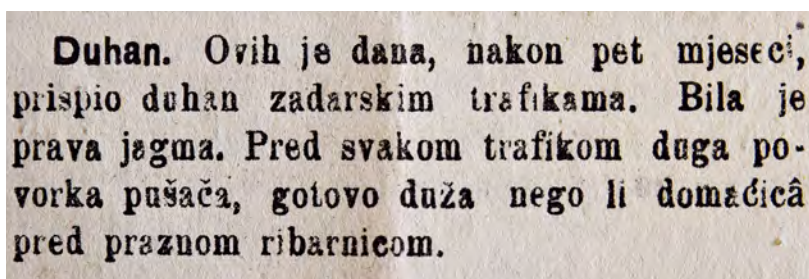
U samome gradu živjelo je 1910. godine 13 247 stanovnika. Od toga je Talijana bilo 70 %, Hrvata 22 %, Srba 5 % i Nijemaca 3 %.

Na čelu zadarske općine 1918. godine bio je vladin povjerenik Mate Škarić koji je tu službu preuzeo 1916. godine nakon što su središnje državne vlasti u Beču, ulaskom Italije u rat protiv Austro-Ugarske Monarhije, raspustile zadarsku općinsku upravu u kojoj je na vlasti bila Talijanska stranka. Na čelu jedine dalmatinske općine u rukama Talijanske stranke bio je dugogodišnji načelnik Luigi Ziliotto.

Svakodnevnica

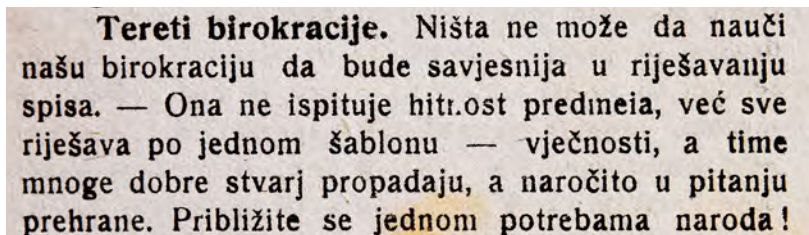
Ratna svakodnevnica 1918. godine nije se odveć razlikovala od prijašnjih ratnih godina. Represivni državni aparat pomalo je popuštao već nakon smrti cara Franje Josipa I. 1916. godine, ali na snazi su i dalje bile razne mjere kojima se štitila država u ratnim prilikama. Tako je, primjerice, Redarstveni odsjek Kotarskoga poglavarstva u Zadru redovito cenzurirao pojedine tekstove u novinama „jer je objelodanivanje takovih vijesti štetno interesima države“. Ipak, nadzorna tijela za cenzuru ne zabranjuju članke u kojima se poziva državna birokracija „da bude savjesnija u rješavanju spisa“ te da se približi potrebama naroda. Ne zabranjuje se ni članak u kojem se proziva dalmatinsko Namjesništvo zbog „pašaluka“, odnosno zbog oduzimanja dozvole za prodaju mesa izvjesnomu Šimi Zdriliću s Brodarice, navodno samo zato što je jeftinije prodavao meso.

Iz onodobnoga tiska saznaje se kako su i u ratnim prilikama u Zadru djelovala dobrotvorna društva, među njima i *Dobrotvorno društvo hrvatskih gospodja u Zadru*. Predsjednica toga društva bila je Jelka Ivčević, supruga Vicka Ivčevića, predsjednika Zemaljskoga odbora Dalmatinskoga sabora. Hrvatske su gospođe organizirale prehranu djece, nabavku odjeće i lijekova, održavale su obrazovne i analfabetske tečajeve. Pomoć je u tim godinama bila potrebna širokim slojevima građanstva (o potrebama na selu da se i ne govori!). U tisku su nerijetko izlazili članci

Duhan. Ovih je dana, nakon pet mjeseci, prispio duhan zadarskim trafikama. Bila je prava jagma. Pred svakom trafikom duga povorka pušača, gotovo duža nego li domaćićâ pred praznom ribarnicom.

Narodni list, 12. siječnja 1918.

Tereti birokracije. Ništa ne može da nauči našu birokraciju da bude savjesnija u riješavanju spisa. — Ona ne ispituje hitnost predmeta, već sve riješava po jednom šablonu — vječnosti, a time mnoge dobre stvari propadaju, a naročito u pitanju prehrane. Približite se jednom potrebama naroda!

Trgovačko-gospodarski glasnik, 1. studenoga 1918.

u kojima su se detaljno analizirali troškovi života. Tako je *Narodni list* u članku „Dalmatinski činovnik i skupoća“ (u izdanju od 16. veljače 1918.) usporedio cijene nekih namirnica u Dalmaciji i drugim austrijskim pokrajinama. Navodi da se „veoma fine jabuke“ u Grazu prodaju za 0,80 do 1,20 kruna, dok se u Zadru za takve traži i 5 kruna. Pisac članka zaključuje kako je Dalmacija ni više ni manje nego „najskuplja zemlja na svijetu“. Na istom se mjestu detaljno analiziraju troškovi činovničke obitelji s troje djece prema kojima proizlazi da oni mjesečno dosižu 961 krunu, dok je prihod činovnika 559,33 kruna.

Teške ekonomske prilike osjetili su i pušači. Kada je nakon pet mjeseci grad opskrbljen duhanom, u tisku je zabilježeno da je pred trafikama bila prava jagma, a redovi su bili duži negoli redovi domaćica pred praznom ribarnicom.

I u Zadru je – kao i u ostalim krajevima Istre, Dalmacije i posebno Hercegovine – bilo organizirano slanje djece pojedinim obiteljima u Hrvatsku i Slavoniju kako bi ih se spasilo od teške oskudice, bolesti i nerijetko smrti. Tako je osnovan *Odbor za otpremanje djece na ferijalnu koloniju u Hrvatsku*, koji je trebao preko župnika i učitelja organizirati slanje djece prema Zagrebu. Odbor su činili profesori hrvatske gimnazije i preparandije u Arbanasima. Prema pisanju novina, u ožujku 1918. u Hrvatskoj se nalazilo tek oko dvjesto dalmatinske djece, dok je bilo mogućnosti udomljavanja i do dvije tisuće. Iz Zadra i zadarske okolice, Paga i Preka do svibnja je bilo poslano 174 djece u Zagreb, Grubišino Polje te u kotarove Novske i Koprivnice.

NAGRADJENA

Ljekarnica k „Spasitelju“

N. ANDROVIĆ-A

— U Z A D R U —

Ako su vaša dječica mršava, slaba, blijeda, ako im mučno probijaju zubi, trpe od slabokrvnosti, od škripi i rakitizma, dajte im pripravljenu sladoraču ili ti

Sirup Andrović

koji se rabi već od godina 1870 sa trajnim dobrim uspjesima.

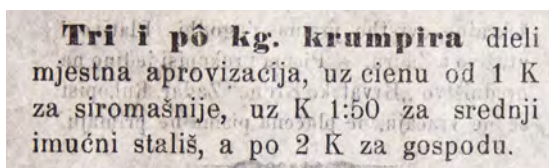
Nabavlja se u ljekarni Andrović u Zadru i u svim drugim glavnim ljekarnam uz cieniu od 2 K za svaku staklenku.

Hrvatska kruna, 16. rujna 1918.

Pučke kuhinje i aprovizacija

Aprovizacija, odnosno opskrba stanovništva živežnim namirnicama, organizirana je u Zadru već od početka rata. Posebno teška godina bila je 1917., u kojoj je zbog loše žetve nerijetko bilo i gladi. Namirnice su dolazile iz drugih krajeva Austro-Ugarske, uglavnom iz Beča i s područja Slavonije. Međutim, aprovizijski sustav teško je funkcionirao. Osim što je uvijek nedostajalo namirnica, u tisku se upozoravalo na malverzacije prilikom raspodjele jer mnogi uopće nisu mogli doći do hrane. Tako je *Trgovačko-gospodarski glasnik* u srpnju 1918. oštro prozvao narodne zastupnike da se ozbiljno uhvate ukoštac s ovim pitanjem ili neka se u suprotnom „zahvale na mandatima“. Koliko je situacija bila teška, svjedoči i zanimanje novina za slučajeve poput onoga kada su državni činovnici dobivali pet jaja, dok su drugi građani imali pravo na tri. Valja napomenuti da je aprovizijski sustav vodio računa o financijskom stanju pojedinih društvenih slojeva, tako da su za njih cijene namirnica bile različite. *Hrvatska kruna* koncem svibnja 1918. javlja da su građani dobivali tri i pol kilograma krumpira po osobi: za siromašnije po cijeni od 1 krune, za „srednji imućni stališ“ za 1 i pol krunu te „za gospodu“ po 2 krune.

Prehrambenim problemima i općoj nestašici država i mjesne vlasti nastojale su doskočiti i osnivanjem pučkih i ratnih kuhinja. Premda su pučke kuhinje u Zadru postojale i ranije, u ratu preuzimaju vrlo važnu ulogu u prehrani potrebitoga stanovništva. Tako je u prvih šest mjeseci 1918. godine pučka kuhinja u Zadru razdijelila 725 000 obroka juhe uz plaćanje te 82 620 siromašnima bez naplate. Tijekom rata u gradu je osnovano nekoliko tzv. ratnih kuhinja bilo pri civilnim vlastima, Crkvi, školama, vrtićima ili sirotištima. U veljači 1918., uz potporu namjesnika Attemsa i njegove supruge Ane, osnovana je posebna kuhinja za neoženjene državne namještenike „eda im bude lakše izdržati bijedu u ovo kritično doba“. Potreba za organiziranom prehranom bila je tolika da se u gradu oko 40 % stanovništva hranilo u ratnim odnosno pučkim kuhinjama.

Tri i pò kg. krumpira dieli
mjestna aprovizacija, uz cienu od 1 K
za siromašnije, uz K 1:50 za srednji
imućni stališ, a po 2 K za gospodu.

Hrvatska kruna, 29. svibnja 1918.

Španjolska gripa (španjola)

Strahovita pandemija gripe koja je 1918. godine zahvatila gotovo cijeli svijet, i pritom odnijela najmanje 50 milijuna života, zahvatila je i naše krajeve. Vrhunac zaraženosti i smrtnosti dosegnut je u listopadu 1918. Novinska izvješća donose podatke o 4500 zaraženih u Zadru te tri do šest smrtnih slučajeva dnevno. Do konca listopada samo je u Arbanasima umrlo 126 osoba. Navala na lijekove bila je tolika da je došlo do njihove nestašice i zatvaranja ljekarni. Da bi ograničile širenje bolesti, vlasti su odredile da se škole privremeno zatvore.

Viesti iz grada i okolice.
Strašan pomor. U maloj varošici Arbanasi kod Zadra, otkad je počela španjolska bolest umrlo je 126 osoba. U nekim kućama umrle su po 2 i 3 osobe.

Narodni list, 24. listopada 1918.

Zatvor pučkih škola poradi španjolske hunjavice.

Na prijedlog političke kao zdravstvene vlasti ovlastilo je Pokr. Škol. Vijeće kotarska školska Vijeća da privremeno zatvore pučke i gragjanske škole, gdje bi to radi haranja španjolske hunjavice bilo potrebno. Ujedno se je Pokr. Škol. Vijeće obratilo Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu, da istu mjeru dopusti i za srednje škole te preparandije.

Španjolska hunjavica

širi se sve to više; U Zadru i u Arbanasima hara neprestano. Liječnici i ljekarnici ne mogu da odole silnom poslu. U Spljetu bude dnevno po 8 do 10 sprovoda. U okolici Sinja, na Braču i po drugim otocima takogjer hara, osobito u Milni, gdje je mnogo slučajeva smrti. U Spljetu ima oko tisuća bolesnika, tako da liječnici jedva dopijevaju, da po-
hođe svoje bolesnike.

Smotra dalmatinska, 12. listopada 1918.

Buđenje političkoga života

Jugoslavenski zastupnički klub u Carevinskom vijeću donio je u svibnju 1917. deklaraciju kojom „na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava, zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije”. Nazvan Svibanjskom deklaracijom, ovaj će politički manifest označiti buđenje političkoga života u Monarhiji, koji je išao u pravcu redefiniranja političkoga položaja hrvatskih i slovenskih zemalja unutar Austro-Ugarske Monarhije. Ubrzo su se zaredale masovne potpore koje su ovomu političkom programu stizale iz svih naših krajeva i od svih društvenih staleža. Međutim, deklaracijski pokret u Zadru je kasnio i općenito nije bilo pretjeranih izražavanja javne potpore deklaraciji kako je to bio slučaj u drugim

Ivo Prodan (Janjina, 1852. – Školjić kod Preka, 1933.), svećenik, političar i publicist. Dugogodišnji vođa dalmatinske Stranke prava. Zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. HR-AZDN-47, Zbirka fotografija i grafika Zadarske nadbiskupije

Juraj Bianchini (Stari Grad, 1892. – Split, 1928.), svećenik, političar i publicist. Zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Poziv na javnu skupštinu. Podpisani narodni zastupnici, na carevinskom vijeću i dalmatinskom saboru pozivlju građanstvo Zadra i okolice na javnu skupštinu, u kojoj će se izvijestiti o političkom položaju našeg naroda.

Skupština će biti u nedjelju 3 ožujka 1918 u 6^{1/2} s. u večer u prostorijama Hrvatske čitaonice. — U Zadru, dne 26 veljače 1918.

Baljak — Biankini — Ivcević — Machiedo — Matulina — Medini — Perić — Prodan — Simić.

Narodni list, 27. veljače 1918.

dalmatinskim središtima. Razlog je tomu socijalna struktura zadarskoga stanovništva, koje je uglavnom bilo činovničko i kao takvo ovisno o vladi. Tek u ožujku 1918. devetorica narodnih zastupnika u Carevinskom vijeću i Dalmatinskom saboru pozivaju građanstvo Zadra i okolice na javnu skupštinu u zadarskoj Hrvatskoj čitaonici na kojoj će izvijestiti o novim političkim okolnostima. Brojno građanstvo odazvalo se pozivu zastupnika i pritom je donesena rezolucija kojom se daje potpora Svibanjskoj deklaraciji te se zahtijeva potpuno provođenje načela samoodređenja. Buđenju nacionalnih ideja tih je dana pridonijela i proslava stogodišnjice rođenja Petra Preradovića u organizaciji Matice dalmatinske. Zastupnici su ponovno sredinom travnja organizirali javnu skupštinu na koju su pozvali predsjednika jugoslavenskoga kluba u Carevinskom vijeću Antuna Korošca koji, međutim, nije uspio doći. Skupština je izglasala izjavu kojom podupire nastojanja Jugoslavenskoga kluba u Carevinskom vijeću, prosvjeduje protiv nesazivanja Dalmatinskoga sabora te zahtijeva nove izbore, prosvjeduje protiv vladine represije nad mnogim građanima Dalmacije te zahtijeva od vlade davanje financijske pomoći za opskrbu stanovništva hranom.

Propast Austro-Ugarske Monarhije

Ožujaska politička događanja u Zadru bila su svojevrsan uvod u formiranje Narodne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca u Dalmaciji, koju su početkom srpnja u Splitu osnovali vođe velikih narodnih stranaka u Dalmaciji (Hrvatske stranke, Stranke prava, Srpske stranke i Hrvatske pučke narodne stranke). Bilo je očito da gubitci Monarhije na ratištima i unutarnji pritisci za samoodređenje naroda otvaraju mogućnost za konstitucionalne reforme. Tako je dalmatinska Narodna organizacija bila predstavnički politički čimbenik Dalmacije pri formiranju središnjega Narodnog vijeća u Zagrebu. Zadarski Odbor Narodnoga vijeća osnovan je u listopadu, a na javnoj skupštini 5. studenoga proširen mnogim osobama iz javnoga gradskog života. Predsjednik Odbora bio je Josip Tončić, a potpredsjednici Miloš Parenta i Miho Skvrce. Pripadnici Talijanske stranke su relativno kasno počeli zbijati svoje redove jer su bili pod policijskim nadzorom, a mnogi su bili internirani ili konfinirani zbog protudržavne politike. Bivši općinski načelnik Luigi Ziliotto, kojega su vlasti svrgnule 1916., okupio je početkom studenoga vodeće članove bivšega gradskog vijeća i osnovao Fascio Nazionale. Iste večeri kad je potpisano primirje između Italije i Austro-Ugarske, Ziliotto je izdao proglas dalmatinskim Talijanima objavljujući slom Austrije te najavljujući skoro pripojenje Dalmacije Italiji.

Austro-Ugarska Monarhija,
HR-DAZD-383, Kartografska zbirka

Concittadini! Il sogno più bello che ci sia stato dato di sognare, quello che solo ci conferi la forza di salire tutto il Calvario, è diventato realtà: Zara è congiunta alla Gran Madre.

Anzi la realtà è molto più bella del sogno: nessuno avrebbe osato sognare che l'Italia dopo Caporetto sarebbe stata più grande che Roma all'indomani di Canne; che il colpo che la nostra Patria avrebbe avuto la forza di vibrare sarebbe stato tale da render fredda per sempre la grande nemica. L'Italia è compiuta con tutte le sue Alpi e tutti i suoi mari, e non per virtù di diplomatici ma per la forza di tutti i suoi figli, di quelli che per quasi quattro anni esposero il petto alle palle nemiche e di quelli che con la eroica costanza crearono gli eroi.

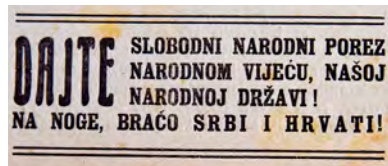
Concittadini! Io non so invitarvi a contenere la gioia, ma voglio ricordarvi quello che per quattro anni fu il nostro martirio d'ogni ora, la condanna più grande che uomini dall'animo nostro potessero subire: quella di non aver potuto in modo alcuno concorrere alla grandezza della Patria. Non vi dimenticate di questo neanche nei giorni della gioia, ricordatevi che da questo momento ognuno di noi ha il dovere di fare assai più di tutti gli altri nostri connazionali per la grandezza d'Italia.

Cittadini di Zara, proponetevi d'esser degni della grande ora, proponetevi d'esser degni della più grande Italia che da oggi incomincia ad esistere.

Zara, 5 novembre 1918.

Luigi Ziliotto.

La Voce dalmatica, 13. studenoga 1918.

Trgovačko-gospodarski glasnik, 15. studenoga 1918.

Namjesnik Mario Attems objavio je 30. listopada proglas intoniran u oproštajnom tonu: poziva se na carev manifest o preustroju države prema volji narodâ (koji je Narodno vijeće SHS-a odbilo) te apelira na Dalmatince „da u ovo ozbiljno doba postupate onako, kako dolikuje narodu, koji hoće da sam sebi vlada”. U četvrtak 31. listopada Zadar je proživljavao pravu malu revoluciju: toga dana, inače relativno miran činovnički grad, burno je obilježio završetak stoljetne austrijske uprave. Najprije je u vojarni u Blažekovićevu parku osnovana Narodna garda koja je preuzela vojnu upravu, a gradom su se razmiljele mnoge male čete u svrhu čuvanja javnoga reda i mira. Potom je bivši načelnik Ziliotto s članovima svojega Gradskog vijeća preuzeo općinsku upravu od vladina povjerenika Mate Škarića. Grad je inače bio prepun ljudi koji su stizali iz okolice. Skinuta su sva obilježja austrijske vlasti, a na Gradskoj straži podignute su hrvatska, srpska i talijanska zastava. Na Novoj obali zapaljen je spomenik austro-ugarskoj mornarici nazvan „Zaštitna lagja okovana“ koji je sagrađen godinu ranije i još službeno bio neotvoren.

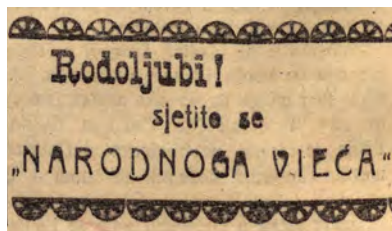
Mnoštvo ispred spomenika austrougarskoj ratnoj mornarici „Zaštitna lagja okovana“ na Novoj obali 31. listopada 1918. u 13 sati. Neposredno prije paljenja.
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

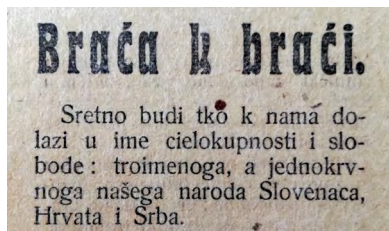
Proglas za prikupljanje donacija za podizanje spomenika „Zaštitna lagja okovana“ na Novoj obali.
HR-AZDN-40, Osobni fond Vinko Pulišić

Novoformirana Narodna garda prolazi gradom 31. listopada 1918. u 12.30 sati.
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Narodni list, 3. studenoga 1918.

Hrvatska kruna, 9. studenoga 1918.

Popodne, u 15 sati, predstavnici Odbora Narodnoga vijeća (Silvije Alfirević i Josip Cortelazzo/Jablanović) i Fascio Nazionale (Ziliotto) obavijestili su namjesnika Attemsa o prestanku austrijske vlasti i o tobožnjoj predaji vlasti. Razumljivo je da taj čin nije imao niti je mogao imati ikakva formalno-pravnoga učinka u pogledu primopredaje vlasti. Naime, trojica političara predstavljala su različite, i to oprečne, političke grupacije koje nisu imale mandat nekoga konstitutivnog političkog tijela da to učine. To je, naime, učinila Uprava Narodne organizacije SHS-a u Splitu, koja je bila delegirana od Narodnoga vijeća SHS-a u Zagrebu. Predsjednik te organizacije Gajo Bulat brzojavno je odredio da činovnik Namjesništva koji je najstariji po činu do daljnjega privremeno preuzme upravljanje. Namjesništvo je potom preuzeo Stevan Metličić, a Josip Cortelazzo (Jablanović) bio mu je zamjenik.

Srpska, talijanska i hrvatska zastava na Gradskoj straži 31. listopada 1918.
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Talijanska okupacija

U listopadu 1918. talijanski ministar vanjskih poslova Sidney Sonnino vodio je diplomatsku bitku sa saveznicima da upravo Italija potpiše ugovor o primirju s već gotovo poraženom Austro-Ugarskom te da joj bude dopušteno okupirati austrijska područja koja su joj obećana Londonskim ugovorom. Ugovor o primirju između Italije i Austro-Ugarske potpisan je 3. studenoga 1918. Trećim člankom određena je evakuacija austrijskih snaga i saveznička, odnosno talijanska, okupacija više-manje onih krajeva koje su Italiji saveznici zagarantirali Londonskim ugovorom. Premda uvjeti iz primirja nisu mogli prejudicirati dogovore oko granica na tek predstojećim mirovnim konferencijama, Italija će okupaciju provoditi kao da se radi o preuzimanju redovne vojne i civilne uprave u svim segmentima života. Tako je u pravilu kršen šesti članak Ugovora o primirju koji određuje da se na okupiranim područjima moraju zadržati zatečena tijela lokalnih vlasti. Takvom politikom, koja je bila u suprotnosti s odredbama Ugovora o primirju, Italija je nastojala zauzeti što bolju početnu poziciju na mirovnim konferencijama. Saveznici su, pak, Italiji prešutno dopustili takvu politiku kako bi se kasnije na pregovaračkim stolovima lakše ostvarile odredbe Londonskoga ugovora.

Silvije Alfirević govori okupljenom mnoštvu u prostorijama Hrvatskog sokola 5. studenoga 1918. u 10 sati. Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Talijanski vojnici pred ulazom u Kneževu palaču 5. studenoga 1918. u 11 sati.
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Doček talijanske torpiljarke „68 PN“ u zadarskoj luci 5. studenoga 1918.
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Talijanska torpiljarka „55 AS“ u zadarskoj luci 6. studenoga 1918.
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

Talijanska ratna mornarica bila je spremna da usporedno s potpisivanjem primirja s Austro-Ugarskom brzim akcijama iz pravca Venecije, Ancone i Brindisija zauzme sve važnije geostrateške točke na istočnoj obali Jadrana. Tako su u rano jutro 4. studenoga iz Venecije prema Zadru upućene tri torpiljarke, no zbog sudara je u Zadar došla samo jedna – 55 AS. U luku je uplovila istoga dana u 14,30 sati, a 66 mornara iskrcalo se u 14,45 sati – petnaest minuta prije početka primirja, koje je trebalo

Talijani dostavljaju hranu u grad 14. studenoga 1918.
Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

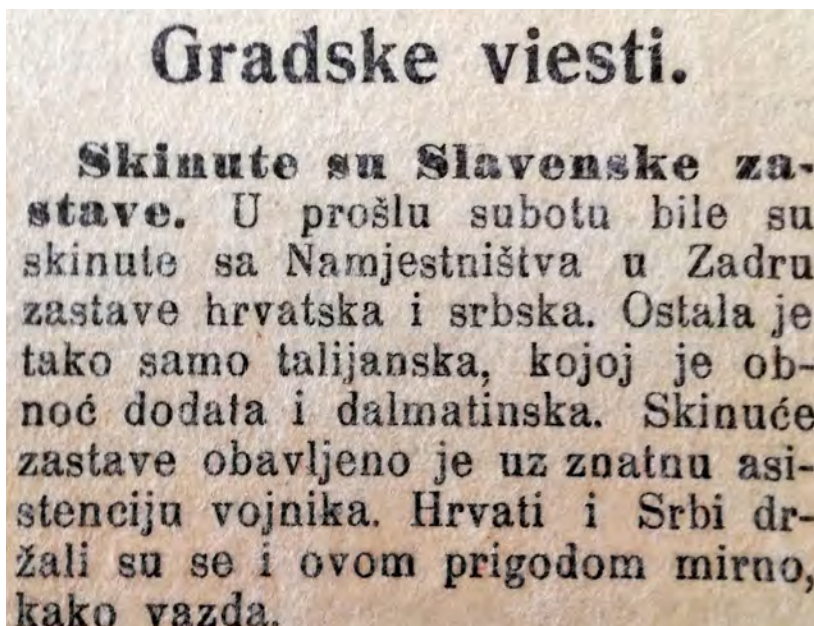
nastupiti 24 sata nakon potpisivanja Ugovora o primirju, dakle, toga dana u 15 sati (tu će činjenicu talijanska strana kasnije često koristiti kao tobožnji dokaz da je Zadar „osvojen” *de iure belli*, a ne pravom koje bi proizlazilo iz Ugovora o primirju).

Zadrani su jednodušno (i Talijani i Hrvati) s oduševljenjem dočekali prvu talijansku torpiljarku kao predstavnicu savezničkih sila. Zapovjednik torpiljarke Felice de Boccard po dolasku je izjavio da dolaze upravo kao saveznici Jugoslavije, po nalogu Antante, a u ime talijanskog kralja za osiguranje mira i reda te prehrane stanovništva. Dodao je da njihov dolazak ima samo vojnički karakter jer na snazi ostaju postojeće vlasti. Ipak, već istoga dana opunomoćenik Zemaljske vlade za Dalmaciju u Splitu (koja je nastala iz ranije spomenute Uprave Narodne organizacije SHS-a) uputio je De Boccardu prosvjednu notu zbog okupacije grada. Sljedećih dana u grad su pristizali drugi talijanski ratni brodovi, tako da se koncem studenoga u gradu nalazilo oko 450 mornara i vojnika. Da je Italija izvršila okupaciju grada s ciljem njegovog trajnoga prisvajanja, simbolički je bilo vidljivo skidanjem hrvatske i srpske zastave s Gradske straže (a ostavljanjem samo talijanske zastave). Postavljanje viceadmirala Enrica Milla guvernerom Dalmacije, dalmatinskih i korčulanskih otoka imalo je više nego simboličko značenje. Njegova vlada (Governo della Dalmazia e delle Isole Dalmate e Curzolane) prvih je mjeseci imala sjedište u Šibeniku, a potom u Zadru. Bila je podređena Glavnom tajništvu građanskih poslova Vrhovnoga zapovjedništva talijanske vojske od kojega je Millo izravno dobivao upute za postupanje. Ono je, pak, dobivalo smjernice od ministra vanjskih poslova Sonnina i predsjednika vlade Orlanda. Nakon izvršene

Fanfara Hrvatskog sokola prolazi gradom iskazujući hrvatski karaktera Zadra u prigodi dolaska japanskih torpiljarki 30. studenoga 1918. Snimio Miroslav Maroević. HR-DAZD-385, Zbirka fotografija

okupacije dijelova Dalmacije (i ostalih područja koja su Italiji obećana Londonskim ugovorom) talijanska je vlada u srpnju 1919. osnovala Središnji ured za nove pokrajine. Tako je – suprotno odredbama Ugovora o primirju s Austro-Ugarskom – Italija preuzela i vojno i civilno upravljanje na okupiranim područjima za vrijeme trajanja mirovnih pregovora.

Hrvatska kruna, 4. prosinca 1918.

Izložci za ovu izložbu uzeti su iz:

Državni arhiv u Zadru

- / Narodni list
- / Hrvatska kruna
- / Smotra dalmatinska
- / Trgovačko gospodarski glasnik
- / La voce dalmatica
- / HR-DAZD-385, Zbirka fotografija
- / HR-DAZD-118, Građansko povjerenstvo za Zadar i okupiranu Dalmaciju (1918. – 1921.)
- / HR-DAZD-88, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.)
- / HR-DAZD-383, Kartografska zbirka (1620. – 1945.)
- / HR-DAZD-386, Zbirka tiskovina/stampata (1488. – 2005.)

Arhiv Zadarske nadbiskupije

- / Opći spisi Ordinarijata

Znanstvena knjižnica Zadar

- / Fototeka
- / Narodni list
- / Hrvatska kruna

Narodni muzej Zadar

- / Muzej grada Zadra

Oddone Talpo, *I cento anni della Società Ginnastica Zara*, Roma, 1976.

Povijesni arhiv talijanske ratne mornarice u Rimu

Zadar 1918.
DRŽAVNI ARHIV U ZADRU
5.-30. XI. 2018.